

MIRZA BULJUBAŠIĆ*, CATRIEN BIJLEVELD**, BARBORA HOLÁ***

Međugeneracijski prijenos stavova prema kažnjavanju ratnih zločina: Vinjetna studija u Bosni i Hercegovini¹

Sažetak

Ova studija istražuje međugeneracijsku sličnost (tj. međugeneracijski prijenos) u stavovima prema kažnjavanju ratnih zločina u Bosni i Hercegovini, postkonfliktnom društvu koje se još bori s naslijeđem rata. Koristeći vinjetnu studiju, istraženi su (dis)kontinuiteti o stavovima prema kažnjavanju ratnih zločina između roditelja, koji su iskusili rat, i njihove djece, koja nemaju izravnog iskustva s tim događajima. Podaci su prikupljeni iz prigodnog uzorka. Distribuirane vinjete bile su usredotočene na željenu duljinu kazne u scenariju iskonstruiranog zločina s varijacijama u rang u počinitelja, mjestu suđenja i isprikama. Također, prikupljeni su demografski podaci ispitanika, uključujući dob, spol, etničku pripadnost, obiteljske uloge i osobna iskustva sukoba. Studija je otkrila skromnu, ali dosljednu korelaciju između stavova prema kažnjavanju roditelja i djece, s primjetnim kvalitativnim razlikama u njihovu razmišljanju. Ovi nalazi pridonose razumijevanju nijansi međugeneracijske sličnosti u stavovima prema kažnjavanju u postkonfliktnim okruženjima, ističući potrebu za širim procjenama kako bi se u potpunosti shvatili dugoročni učinci rata i zločina na društvene stavove.

Ključne riječi: međugeneracijska transmisija, rat, ratni zločini, stavovi prema kažnjavanju, vinjeta.

* Mirza Buljubašić, Sveučilište u Sarajevu, Bosna i Hercegovina.

** prof. dr. mr. Catrien Bijleveld, viša istraživačica pri Nizozemskom institutu za istraživanje kriminala i podrške krivičnom pravosuđu, Sveučilište Vrije Amsterdam.

*** prof. dr. Barbora Holá, Sveučilište Vrije Amsterdam, viša istraživačica pri Nizozemskom institutu za istraživanje kriminala i podrške krivičnom pravosuđu, Center for International Criminal Justice.

¹ Ovo istraživanje financirala je Nizozemska organizacija za znanstvena istraživanja (NWO), potpora broj VI.Vidi-191-035.

1. UVOD

Ispod tih planina i brda, u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini (BiH), odjeci sukoba još odzvanjaju kroz generacije. Iako blijeđe, ožiljci rata, koji je trajao od 1992. do 1995., nastavljaju oblikovati stavove i ponašanja, čak i onih koji rat nisu iskusili iz prve ruke. U lipnju 2017. grupa mladih odraslih osoba rođenih nakon rata okupila se na fokus grupi. Dok su ulazili u raspravu o suđenjima za ratne zločine i njihovim pogledima na kažnjavanje, jedan je sudionik izjavio, „[m]i smo indoktrinirani (od strane roditelja/ratne generacije) da je samo moja (tj. unutargrupinska/etnička) istina ispravna” (Buljubašić, 2019b). Ova tvrdnja naglašava potrebu razumijevanja kako poslijeratne generacije, odgojene usred dugotrajnih i štetnih ideologija i nerazriješenih naslijeđa zločina, formiraju svoje stavove prema pravdi i kazni. Kako djeca rođena nakon rata odrastaju i postaju punoljetna, pojavljuje se set novih pitanja, a jedno je: u kojoj su mjeri stavovi poslijeratnih generacija slični/uvjetovani roditeljskim stavovima i pogledima na pravdu i kažnjavanje ratnih zločina?

Društvena pozadina u BiH, obilježena učestalim nesigurnostima i polarizacijom u medijskim narativima, javnom diskursu i društvenim strukturama, povezana je sa psihosocijalnim problemima, uključujući depresiju i probleme u ponašanju među poslijeratnom omladinom (Hasanović, 2011). Dok su prethodna istraživanja opsežno istraživala međugeneracijski prijenos traume i otpornost, uglavnom u kontekstu holokausta (vidi Dashorst et al., 2019) i drugih događaja masovnog nasilja (vidi Chou & Buchanan, 2021), u BiH još postoje mnoga područja neistraženosti fenomena. Buljubašić i Holá (2023), kao jedan od rijetkih primjera, istraživali su međupovezanosti između međugeneracijskih kolektivnih trauma i radikalizacije u poslijeratnoj BiH, fokusirajući se na to kako traume povezane s ratom, duboko ukorijenjene u grupne identitete i sjećanja, oblikuju narative, emocije te mentalne reprezentacije mladih generacija koje nisu izravno doživjele sukob. Specifična dinamika međugeneracijskih (dis)kontinuiteta u stavovima prema ratnim zločinima i kažnjavanju (vidi npr. Bijleveld, 2019) u BiH nije sveobuhvatno ispitana.

Ova studija nastoji popuniti prazninu u literaturi o stavovima prema kažnjavanju nakon ratnih zločina provodeći istraživanje temeljeno na vinjetama, odnosno kratkim, hipotetičkim scenarijima, unutar bosanskohercegovačkih obitelji. Ispitivanjem varijabli poput ranga počinitelja, spola, isprike i mjesta suđenja, kao i demografskih podataka ispitanika, ovo istraživanje ima cilj dopuniti postojeću eksperimentalnu literaturu o stavovima prema kažnjavanju u postkonfliktnim kontekstima. Roman David (2014) je istraživao percepciju pravde za počinitelje ratnih zločina u Republici Hrvatskoj, otkrivajući pristranosti pod utjecajem etničke pripadnosti počinitelja i mjesta suđenja. Slično, Bijleveld et al. (2022) su istraživali percipiranu pravednost kazni za ratne grozote u međunarodnom uzorku, ističući ulogu isprika počinitelja. Objema studijama nedostajali su međugeneracijski aspekti. U ovoj studiji se istražuje prenose li se stavovi prema kažnjavanju za ratne zločine kroz generacije i ublažuje li roditeljska izloženost ratu stavove o kažnjavanju njihovih potomaka. Osim toga, cilj je razumjeti: razlikuje li se, odnosno do koje mjere se duljina kazne smatra „pravednom”² prema

² Odabir odgovarajućih mjera ishoda u empirijski pravni kontekst tema je tekuće rasprave u znanstvenoj literaturi. Različiti pojmovi kao što su „primjerenost”, „pravičnost”, „poštenost” i „pravednost” često se koriste naizmjenično za opisivanje sličnih pojmova, pri čemu pojam „pravednost” nosi specifičniju pravnu konotaciju. Kako bi se osigurala točnost studije i spoznale percepcije ispitanika, provedene su preliminarnе analize u cilju procjene stvarne valjanosti ovih različitih izraza. Rezultati su pokazali da izraz „pravednost” najbolje obuhvaća i pojmove „pravičnosti”, „primjerenosti” i „poštenosti”.

činu počinitelja (tj. zapovjednik naspram vojnika), ispriči počinitelja (ili njezinu nedostatku) i mjestu suđenja (tj. međunarodni ili BiH kazneni sud)? Ovo istraživanje ne samo da pridonosi postojećem korpusu istraživanja stavova prema kažnjavanju u postjugoslavenskom kontekstu (Kovčo Vukadin & Vukosav, 2011; Meško et al., 2022; Peshkopia i Voss, 2016; Muftić et al., 2015), nego također pruža nove uvide u složenost percepcije međugeneracijske pravde u postkonfliktnom i politički nestabilnom okruženju BiH.

2. USPOSTAVLJANJE KONTEKSTA: POZADINA I PRETHODNA ISTRAŽIVANJA

2.1. Rat i zločini u Bosni i Hercegovini

Raspad Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) doveo je do razornog oružanog sukoba koji je poharao regiju (1991. – 2001.) i rezultirao masakrima velikih razmjera, masovnim silovanjima i nezakonitim zatvaranjem nevinih civila. Među pogođenim prostorima, BiH je vjerojatno pretrpjela najveći utjecaj sukoba. Gubitak ljudskih života bio je zapanjujući, s procjenama u rasponu od 95.940 (Tokača, 2012) do 104.732 smrtna slučaja (Zwierzchowski & Tabeau, 2010.). Rat je također doveo do nezakonitog zatvaranja više od 200.000 osoba u užasnim uvjetima, silovanja približno 50.000 žena i raseljavanja 2,2 milijuna ljudi samo unutar BiH (Buljubašić i Hala, 2019).

Međunarodna zajednica je već tijekom sukoba prepoznala potrebu da se prekine nekažnjivost za zločine koji su počinjeni. Godine 1993. Ujedinjeni narodi (UN) osnovali su Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ). Primarni cilj MKSJ-a bio je pozvati na odgovornost odgovorne za zločine počinjene tijekom rata (sukladno s Rezolucijom 827. Vijeća sigurnosti UN-a, Preambula). Međutim, zbog početnih izazova i ograničenih resursa, MKSJ je počeo sporo i suočio se s ograničenjima u svojim kapacitetima za kazneni progon mnogih pojedinaca. S vremenom se sve više fokusirao na više vođe i one koji se smatraju najodgovornijima za zločine.

Počinitelji osumnjičeni za međunarodne zločine počinjene tijekom ratova u bivšoj Jugoslaviji procesuirani su ne samo pred MKSJ-om, već i, uglavnom, pred sudovima u državama nasljednicama bivše Jugoslavije, uključujući i Bosnu.³ Prvobitno internacionalizirani Državni sud (DS) u Sarajevu je 2005. počeo provoditi svoju nadležnost nad ratnim zločinima i trebao je suditi u najsloženijim predmetima. Okružni sudovi konstitutivnih entiteta i Brčko distrikta samouprave (ukupno 16) trebali su rješavati preostale predmete.

Iako je priznato da nacionalni sudovi trebaju odigrati ključnu ulogu u nadopunjavanju i konačnom preuzimanju zadaće pružanja pravde, napredak je bio sputan sporim i neučinkovitim odgovorom nacionalnog pravosuđa. Počinitelji na višim položajima u vlasti često su izbjegli kazneni progon, a učinak rada nacionalnih sudova često je bio zasjenjen naporima MKSJ-a. Unatoč naporima MKSJ-a da se bori protiv nekažnjivosti, posebno za najodgovornije pojedince, čini se da pravda za sve neće biti ostvarena. Bosna i Hercegovina godinama se suočava s velikim zaostatkom od 9879 predmeta. Iako je nedavno ostvaren napredak u odnosu na ranije kapacitete pravosuđa, sustav se i dalje kritizira zbog sporosti i neučinkovitosti u

³ Kazneni sudovi u drugim europskim zemljama, poput Danske, Njemačke, Norveške ili Švedske, također su procesuirali počinitelje međunarodnih zločina počinjenih tijekom ratova u BiH.

procesuiranju najsloženijih slučajeva. Plan rješavanja 780 predmeta s 5390 poznatih počinitelja bio je preambiciozan s obzirom na prosječnu stopu od 42 riješena slučaja godišnje. Česte su obustave istraga zbog nedostatka dokaza ili smrti osumnjičenih, dok varijabilna stopa osuđujućih presuda upućuje na opadanje kvalitete istraga i optužnica (Buljubašić, 2024).

Kada je riječ o kaznama, većina kazni koje su izrekli MKSJ i nacionalni sudovi u BiH su manji od 20 godina zatvora. Kazne MKSJ-a usporedive su po težini s onima koje je izrekao DS. Oba ova suda su, međutim, donijela znatno strože kazne u odnosu na sudove bosanskohercegovačkih entiteta, koji su sudili većini optuženih. Razlozi koji stoje iza utvrđenog jaza u težini kazni uglavnom se mogu pripisati (i) vrlo različitoj populaciji kazneno gonjenih slučajeva; i (ii) različitim ciljevima kažnjavanja koji imaju prioritet na različitim razinama sudova (Holá, 2020). Prosječna kazna na nacionalnoj razini je devet godina (Buljubašić, 2019a), dok je na međunarodnoj razini prosječna kazna oko 15,6 godina zatvora, pri čemu šest osoba nije uključeno u ovaj prosjek zbog izrečenih doživotnih kazni (Holá, 2020).

Sljedeći odjeljak daje pregled postojećih istraživanja koja se bave kažnjavanjem (za ratne zločine) i stavovima prema kažnjavanju.

2.2. Istraživanje relevantnih čimbenika: Pregled prethodnih istraživanja

2.2.1. Percepcije pravednosti i punitivnosti

„Punitivnost”, koja se odnosi na sklonost strogom kažnjavanju, često je vođena percepcijom pravde. Ljudi su skloni tražiti odmazdu protiv počinitelja, osobito ako vjeruju da je počinitelj nepravedno stekao kaznu, nastojeći ponovno uspostaviti ravnotežu pravde (Canton, 2015). Istraživanja u ovom području evoluirala su od korištenja službenih statistika do uključivanja anketa o žrtvama, nudeći dublje uvide. Međutim, razlike u percepcijama javnosti o zločinu i kazni i dalje postoje, pod utjecajem čimbenika poput prirode kaznenog djela, medijske izloženosti i društvenih normi (Warr, 1989; Wood & Viki, 2001; O’Hear & Wheelock, 2020). Poruke elita, ovisno o njihovom identitetu i njihovoj sposobnosti da utječu na stranačke i nestranačke sljedbenike, imaju potencijal značajno utjecati na javnost (Dasandi & Mitchell, 2023). U kontekstu postkonfliktnih društava, takvi čimbenici preuzimaju još složeniju ulogu u utjecaju na stavove prema kažnjavanju.

Javna percepcija kažnjavanja i pravednosti u društvima nakon rata otkriva nijansiran krajolik stavova. Na primjer, u Kolumbiji značajna većina (71%) podržava kažnjavanje onih koji čine ratne zločine, što odražava snažnu želju za odmazdom nakon dugotrajnog unutarnjeg sukoba (ICRC [Međunarodni odbor Crvenog križa], 1999). Nadopunjujući ovu perspektivu, nedavna studija primijetila je da se posebne nezatvorske sankcije u Kolumbiji doživljavaju kao blage i kao privilegij za počinitelje, no općenito se na njih gleda kao na pozitivan doprinos društvu (Mayans-Hermida, Holá i Bijleveld, 2023). Dodatno, Južna Afrika, s poviješću traženja pomirenja nakon apartheida, pokazuje niži postotak (38%) ispitanika koji favoriziraju kažnjavanje, što upućuje na potencijalnu sklonost pristupima pomirenja i restorativne pravde (ICRC, 1999). Uzimajući Južnu Afriku kao ilustrativni slučaj, vremenski pomak prema preferiranju kažnjavanja nad amnestijom kao odgovor na teška kršenja ljudskih prava, kao što su pokazali Gibson i Gouws (1999), naglašava sve veći zahtjev javnosti za pravdom na različitim hijerarhijskim razinama unutar društva. Osobna iskustva sukoba i

gubitaka duboko utječu na percepciju kazne za počinjene okrutnosti (ICRC, 1999). Neka postkonfliktna društva preferiraju lokalnu vlast ili sudove, dok druga naginju međunarodnoj pravdi, odražavajući različite razine povjerenja u lokalne u odnosu na međunarodne pravosudne sustave (ICRC, 1999). Raznolikost u stavovima također odražava varijaciju u (nedavnoj) povijesti sukoba, različitu kulturnu pozadinu i nacionalnu povijest, naglašavajući izazove u formuliranju općeprihvaćenih pristupa suočavanju s teškim zločinima (ICRC, 2016).

Čini se da javnost u BiH također preferira kažnjavanje u odnosu na nekažnjavajuće pristupe. Neposredno nakon rata, 82% ispitanika (ICRC, 1999) vjerovalo je u kažnjavanje onih koji su prekršili ratna pravila i zakone. Do 2016. preferencija za pozivanje počinitelja na odgovornost nastavila se, ako ne i pojačala, naglašavajući snažnu podršku javnosti prema mehanizmima odgovornosti za rješavanje ozbiljnih povreda međunarodnog humanitarnog prava (ICRC, 2016). Snažni stavovi bosanskohercegovačke javnosti prema kažnjavanju mogu se dalje razumjeti u kontekstu izloženosti stanovništva nasilju. Hall et al. (2018) povezuju takvu izloženost s povećanom potporom mjerama odmazde kao odgovor na zločine. Dyrstad (2012) ističe da je u BiH razlika između onih koji su izravno trpjeli ratno nasilje i onih koji su živjeli u strahu od njega možda bila manje izražena zbog sveprisutnosti sukoba. Ova prožimajuća priroda sukoba vjerojatno je učinila cjelokupno stanovništvo podložnim nasilju, umanjujući razliku između izravnog iskustva ratnog nasilja i puke strepnje u vezi s njim. Ovaj fenomen, gdje je nasilje neselektivno usmjereno na cijelo stanovništvo, možda objašnjava široku i snažnu podršku kaznenoj pravdi nakon sukoba u BiH.

Kada je riječ o percepciji javnosti prema praksama kažnjavanja postojećih sudova, istraživanja javnosti provedena u BiH, Srbiji ili Hrvatskoj uvijek iznova pokazuju razočaranje javnosti MKSJ-em. Težnja javnosti za strogim kažnjavanjem za te „najteže zločine“ očito nije u skladu s praksom MKSJ-a, koja se smatra nedostatnom, ponekad čak i uvredljivom za žrtve – ismijavanjem pravde ili jednostavno pristranom (npr. Milanović, 2016; Kutnjak Ivkovich i Hagan, 2011; Klarin, 2009). Slično tome, nacionalni su se odgovori suočili s istim ili sličnim problemima kao i MKSJ, poput percepcije pristranosti i poteškoća u udovoljavanju žrtvama (Clark, 2010). Štoviše, patnja žrtve se ne priznaje, ili žrtve nisu dovoljno uključene u sudski proces; nedostaje institucionalna zaštita, a čak se i počinitelji ponekad slave u zajednicama u kojima žive žrtve. Dakle, žrtve i viktimizirane zajednice, pa i cjelokupno bosanskohercegovačko društvo, zbog raširenog nasilja, mehanički mogu smatrati samo strogo kažnjavanje adekvatnom sudskom praksom (Hodžić, 2010).

Istražujući složenost percepcije kazne za ratne zločine, sljedeći pododjeljci ispitat će tri ključne varijable identificirane u prethodnim istraživanjima koje utječu na stavove prema kažnjavanju: rang počinitelja, učinak isprika i mjesto suđenja. Svaki od ovih čimbenika – od uloge hijerarhije do učinaka isprika i važnosti mjesta održavanja suđenja – može igrati ključnu ulogu u oblikovanju stavova javnosti prema pravdi i kažnjavanju u postkonfliktnim okruženjima (Bijleveld et al., 2022).

2.2.2. Rang počinitelja

Umiješanost visokorangiranih pojedinaca u ratne zločine, kako ističu Aydin-Aitchison, Buljubašić i Holá (2023), značajno je obilježje ove vrste organiziranog i sustavnog kriminala. Hala, Smeulders i Bijleveld (2009) naglašavaju da sustavna i široko rasprostranjena priroda

zločina ne bi bila vjerojatna bez uključenosti visokorangiranih pojedinaca koji osmišljavaju i provode destruktivne strategije te su stoga nedvojbeno odgovorniji (tj. da budu podvrgnuti strožim kažnjavanjem) od onih koji slijede njihovu politiku i naredbe.

Rang i položaj počinitelja u zločinačkim organizacijama stoga su teoretski važni za procjenu njihove krivnje i, posljedično, težine njihove kazne. Ovo je dodatno potkrijepljeno empirijskim studijama koje pokazuju da rang počinitelja snažno utječe na izricanje kazne na MKSJ-u, ali i na nacionalnim suđenjima (Meernik et al. 2005; Meernik, 2003; Holá, 2020). Bez obzira na to, većina počinitelja koji su osuđeni i kažnjeni za zločine počinjene tijekom rata u BiH bili su na nižim razinama hijerarhije i u pravilu nemaju prethodni kriminalni dosje (Buljubašić & Holá, 2019). Rang počinitelja je manipuliran kako bi se utvrdilo smatraju li i ispitanici rang značajnim faktorom za težinu kazne.

2.2.3. Isprika

Okrutne zločine povremeno prate isprike država ili počinitelja, služeći i reparativnoj i simboličnoj funkciji priznavanja ranijih kršenja ljudskih prava. Nahmias i Aharoni (2017) te Smith (2014) predlažu da bi autentične isprike mogle rezultirati blažim kaznama, zbog komunikativne vrijednosti istinskog kajanja. Što se tiče javnosti, dobro prihvaćene isprike mogu povoljno utjecati na percipirano buduće ponašanje onoga koji se ispričava, potencijalno dovodeći do smanjene ozbiljnosti kazne i promjene percepcije prikladnosti odgovora (Wooten, 2009).

Ograničeni fokus na kajanje i isprike u odgovoru na ratne zločine, o čemu pišu Simić i Hola (2020), upućuje na sveobuhvatni naglasak na krivnji i kazni umjesto na pomirenju. Unatoč tome, istraživanja Hola, Smeulers i Bijleveld (2009) i Tudora (2008) pokazuju da izrazi kajanja mogu utjecati na izricanje kazne. Nagodbe o priznanju krivnje i izrazi kajanja koji su uključivali suradnju s tužiteljstvom općenito su doveli do nižih kazni na MKSJ-u (Meernik, 2011). Međutim, autentičnost takvih izraza često se dovodi u pitanje, pri čemu počinitelji potencijalno koriste isprike za dobivanje blažih kazni (npr. Subotić, 2012; Simić & Hola, 2020). Isprika je uključena kao čimbenik u vinjete kako bi se utvrdilo utječe li izražavanje kajanja i isprika na stavove ispitanika prema kažnjavanju.

2.2.4. Mjesto suđenja

Mjesto suđenja može značajno utjecati na percepciju pravde, a potencijalno i na stavove prema kažnjavanju. Kao što je prethodno ukratko naznačeno, i MKSJ i nacionalni sudovi suočavaju se s raznim kritikama lokalnog stanovništva. Među ostalim, kontrasti u strogosti kazni između MKSJ-a i sudova u BiH (Holá, 2020) i različit prijem među žrtvama (Kutnjak Ivković et al. 2021) naglašavaju složenost ovih percepcija.

Javno nezadovoljstvo MKSJ-em povezano je sa zabrinutošću oko njegove pravednosti i neutralnosti, naglašavajući važnost uključenosti lokalnog pravosuđa u ratne zločine. Iako se lokalni sustavi suočavaju se s kritikama zbog nekompetentnosti i korupcije, istraživanje upućuje na sve veće povjerenje u nacionalne pravosudne sustave (Kutnjak Ivkovich & Hagan, 2011). Posebno se ističe DS koji se percipira kao pravedan (Kutnjak Ivković & Hagan, 2017).

Percepcija pravednosti MKSJ-a značajno utječe na preferencije prema njemu kao donositelju odluka (Kutnjak Ivković & Hagan, 2016), pri čemu osobna iskustva viktimizacije igraju ključnu ulogu u oblikovanju percepcija (Ivković, Datzer & Hagan, 2021).

Unatoč različitim nalazima, nedostaje konsenzus o tome smatraju li se međunarodni ili nacionalni sudovi legitimnijim. Istraživanja u Hrvatskoj i Srbiji (npr. Biro, 2018) upućuju na sklonost javnosti nacionalnim pravnim postupcima. Ipak, Davidova (2014) eksperimentalna studija pokazuje pojačan osjećaj za pravdu kada MKSJ, a ne nacionalni sudovi, kažnjava počinitelje, pripadnike vanjske (etničke) grupe. Ovo naglašava zamršenost javne percepcije pravosudnog legitimiteta, otkrivajući suptilno favoriziranje međunarodnih sudova u određenim scenarijima. Neizbježno, etnička pripadnost presudno utječe na percepciju pravde. Istraživanja su pokazala da ispitanici Bošnjaci i kosovski Albanci pokazuju povoljnija stajališta prema MKSJ-u, dok se ispitanici Hrvati i Srbi često osjećaju zanemarenima u presudama (Meernik, 2015). Danas je također vidljiva generacijska smjena, a mlađi pojedinci favoriziraju MKSJ (Puhalo i Toma, 2022). Prateći Davida (2014) mjesto suđenja je također uključeno kao jedna od varijabli za procjenu stavova prema kažnjavanju. U sljedećem odjeljku obrazložena je metodologija.

3. METODOLOGIJA

3.1. Istraživačka pitanja

Istražuju se brojna istraživačka pitanja koja su izravna replikacija onih u studiji koju su proveli Bijleveld et al. (2022), ali sada na uzorku iz BiH. Prvo, istraženo je razlikuje li se mjera u kojoj se duljina kazne smatra „pravednom“ ovisno o činu počinitelja (tj. zapovjednik naspram vojnika), isprici počinitelja (ili njezinu nedostatku) i mjestu suđenja (tj. međunarodno naspram BiH). Zatim, analizirano je razlikuju li se roditelji koji su neposredno doživjeli rat i njihova djeca rođena tek nakon rata u prosudbama o pravednosti i kažnjivosti. Na kraju, istraživano je moderira li roditeljska izloženost ratu, odnosno roditelji koji navode da su traumatizirani tijekom rata, odgovore njihovih potomaka.

3.2. Dizajn istraživanja i obrazloženje

Iako je studija djelomično replika studije Bijleveld et al. (2022), proširuje potonju u smislu da uzorak u ovoj studiji uključuje roditelje i djecu iz istog kućanstva, s ciljem istraživanja međugeneracijskih obrazaca. Upotrijebljena je ista vinjeta (Bijleveld et al. 2022) koja je prilagođena scenariju iz stvarnog života koji uključuje paravojni skupinu koja je izvela nasilan napad na selo, što je dovelo do nezakonitog pritvaranja civila u katastrofalnim uvjetima. U zatočeničkom objektu neki od civila su bili izloženi maltretiranju, što je u konačnici rezultiralo preranom smrću dviju žrtava. U vinjeti je dalje opisano kako je jedan od odgovornih počinitelja nakon dosta godina optužen za gnusne zločine protuzakonitog zatvaranja, mučenja i ubijanja civila te mu je potom suđeno. Nakon suđenja, počinitelj je proglašen krivim za počinjena kaznena djela i osuđen na kaznu zatvora od osam godina.

Vinjeta je bila utemeljena na stvarnim događajima koji su se dogodili tijekom rata u BiH (vidi Prilog, u nastavku). Međutim, poduzete su ciljane mjere kako bi se osiguralo da detalji o maltretiranju civila i točno mjesto zločina budu predstavljeni na apstraktniji način, a da ime počinitelja ostane neutralno, što znači da počinitelj može biti bilo koje nacionalnosti. Primarna motivacija za poduzimanje ovih mjera opreza bila je spriječiti potencijalnu sekundarnu viktimizaciju sudionika i ublažiti mogućnost pristranih odgovora ili bilo kakve nepotrebne osjetljivosti među ispitanicima, osobito onih koji su možda već imali iskustva u konfliktnim situacijama. Vinjeta je sadržavala opis koji nije zalazio u detalje kao sudska presuda.

Kako bi se osiguralo da su vinjete koje su korištene u ovoj studiji dobro prilagođene ciljanim ispitanicima, prevedene su s originalne engleske verzije na jezike koji su materinski za sudionike istraživanja (bosanski, hrvatski i srpski), nakon čega su uslijedili povratni prijevod i provjere njihove točnosti. Prije nego što su sudionici dobili vinjete, proveden je temeljit proces pilotiranja u Nizozemskoj i nekoliko drugih zemalja (npr. Kolumbija i Hrvatska). Ovaj je postupak otkrio da vinjete nisu izazvale nikakve nejasnoće ili nelagodne reakcije među ispitanicima, što sugerira da su bile prikladne i razumljive u različitim kulturnim i jezičnim okruženjima.

Nakon predstavljanja vinjete, ispitanicima je postavljen niz ciljanih pitanja namijenjenih procjeni njihove percepcije sudske kazne. Konkretno, od ispitanika je traženo da navedu stupanj do kojeg su kaznu doživjeli pravednom i da daju kvalitativno objašnjenje za svoj odgovor. Za one koji su kaznu smatrali nepravednom, također je zatraženo da navedu željenu duljinu kazne (u mjesecima) za određeni slučaj. Oni koji su smatrali da je kazna prikladna, šifrirani su kao u skladu s opisom slučaja.

Analiza je usredotočena na sljedeće dvije varijable ishoda: preferiranu duljinu kazne i kvalitativne odgovore ispitanika na hipotetsku kaznu. Kvalitativni i kvantitativni odgovori su komplementarni. Istražuje se utjecaj manipuliranih karakteristika vinjete (isprika, mjesto suđenja i rang) na ove dvije varijable. Osim toga, prikupljeni su demografski i pozadinski podaci od ispitanika, uključujući njihov spol, dob, etničku pripadnost, obiteljsku ulogu/generaciju i sva prethodna iskustva sa sukobima ili ratovima (bilo kao civil ili borac). Stoga su se također mogle analizirati međugeneracijske sličnosti u stavovima prema kažnjavanju.

3.3. Postupak prikupljanja podataka

Za ovu studiju dobiveno je ukupno 640 valjanih odgovora koje su prikupila 64 obučena terenska istraživača u BiH. Terenski istraživači koristili su prigodnu metodu uzorkovanja, regrutirajući ispitanike koji su bili voljni sudjelovati u istraživanju, putem ličnih poznanstava u lokalnim zajednicama. Pri regrutaciji ispitanika, istraživači su ciljali na raznovrsnost u demografskim karakteristikama, uključujući dob, spol, etničku pripadnost, te prethodno iskustvo sukoba, kako bi uzorak što vjernije odražavao različite društvene skupine u BiH. Prikladni uzorak bio je raznolik, s ispitanicima koji su u različitoj mjeri predstavljali tri glavne etničke skupine: Bošnjake (81%), Srbe (13%) i Hrvate (7%). Uzorak je pokazao uravnoteženu distribuciju muških (40%) i ženskih (60%) ispitanika, kako među roditeljima tako i među potomačkom generacijom. Prosječna dob roditelja bila je 51 godina, a prosječna dob djece 24 godine. Od parova roditelj – djeca 61% je bilo istog spola (majka i kći ili otac i sin), a 39%

različitog spola. Većina djece (89%) u uzorku nije imala osobna sjećanja na rat i rođena su nakon završetka sukoba, dok su svi roditelji bili (mladi) odrasli tijekom rata, a znatan udio roditelja (80%) prijavio je ratna iskustva iz prve ruke. Zanimljivo je da je također 11% djece izjavilo da je izravno stradalo u ratu.

Zbog različitih mjera za COVID-19 koje su bile na snazi tijekom razdoblja istraživanja (2021.), terenskim istraživačima je bilo dopušteno koristiti fleksibilne metode administracije, uključujući videopozive, telefonske razgovore i samoadministriranje putem e-pošte ili osobno na sigurnoj udaljenosti od najmanje jednog i pol metra. Upitnici su stoga korišteni tijekom intervjua licem u lice (38%), telefonom (51%) ili putem platformi za video pozive kao što je Zoom (12%). Svakom terenskom radniku dodijeljena je nasumično odabrana vinjeta za upravljanje pet parova roditelj-dijete: roditelji i djeca su stoga odgovorili na identičnu vinjetu. Svakom roditelju i djetetu iz istog kućanstva pristupalo se zasebno za sudjelovanje u studiji, a administracija je također obavljena odvojeno.

Prije predstavljanja hipotetskog slučaja sudionicima studije, predočena im je uvodna bilješka u kojoj su navedeni ciljevi i postupci studije. Sudionici su obaviješteni da je njihovo sudjelovanje u studiji potpuno dobrovoljno i da će njihovi odgovori biti anonimni i povjerljivi. Dodatno, sudionici su podsjetili da je slučaj predstavljen u studiji hipotetske prirode, iako se temeljio na događajima iz stvarnog života. Nakon toga, sudionici su upućeni na opis slučaja i zamoljeni da odgovore na povezana pitanja. Ovo je osiguralo da su sudionici bili potpuno informirani i svjesni svrhe studije te dali informirani pristanak za sudjelovanje. U slučaju potrebe, sudionicima kao i terenskim istraživačima ponuđena je besplatna psihološka podrška.

3.4. Postupak analize podataka

Studija je koristila pristup mješovitih metoda. Provedene su kvantitativne analize korištenjem deskriptivnih i jednostavnih statističkih testova, kao što su Mann-Whitney i Wilcoxon z-value, kako bi se istražio utjecaj manipuliranih varijabli na željenu duljinu kazne, koristeći program za statističku analizu SPSS 24.0.

Uz to, analizirane su kvalitativne motivacije koje su ispitanici dali za svoje odgovore, koristeći otvoreni i prilagodljivi okvir za kodiranje. Ovaj sveobuhvatni pristup omogućio je nijansirano razumijevanje mogućih međugeneracijskih odnosa o stavovima prema kažnjavanju ratnih zločina između roditelja i njihove djece, kako u smislu kvantitativnih trendova tako i u smislu kvalitativnog razmišljanja.

4. REZULTATI

4.1. Sveukupna percepcija pravednosti

Većina ispitanika kaznu iz vinjete smatra izrazito nepravednom: 43% ocijenilo ju je kao vrlo nepravednu, a još 43% kao nepravednu, a samo 9% smatra je pravednom ili 5% vrlo pravednom. Ispitanice češće kaznu smatraju nepravednom nego ispitanici ($p = .004$). Nije bilo razlika između roditelja i potomaka. Oni koji su izjavili da su pretrpjeli sukob smatraju kaznu nešto manje pravednom, ali razlika između roditelja i djece nije značajna. Ni za jednu

od manipuliranih varijabli nisu pronađene značajne razlike, iako su njihove povezanosti s percepcijom pravednosti bile uglavnom u očekivanom smjeru. Ako se prema vinjeti suđenje odvijalo pred međunarodnim sudom, kazna je bila nešto pravednija, a isto vrijedi i ako se počinitelj ispričao. Za zapovjednike se kazna smatrala nešto pravednijom u usporedbi s običnim vojnicima.

Iz kvalitativnih odgovora koje su ispitanici dali proizašlo je nekoliko tema. Oni koji su kaznu smatrali nepravednom, uglavnom su smatrali da je kazna trebala biti dulja ili stroža. Često se spominjalo da počinitelj zaslužuje veću kaznu. Aspekti slučaja koji su za to spominjani su činjenica da je bilo mučenja, da su stradali nedužni civili, starci i djeca. Ispitanici su vrlo često spominjali da oduzimanje života nikada ne opravdava kratku kaznu: nemali broj ispitanika je izračunao da je četiri godine zatvora po oduzetom životu pretjerano. Jedan je ispitanik rekao, citirajući kur'anski (nd; 5:32) stih: „Tko oduzme jedan nevin život, kao da je ubio cijeli svijet.“ Spominje se i činjenica da je šteta nepopravljiva. Rjeđe se navodilo da bi dulja kazna bila pravedna zbog kršenja temeljnih ljudskih prava ili zato što su počinjeni ratni zločini. Zanimljivost – koju su ipak spomenuli samo rijetki – jest da kazna nije bila samo satisfakcija prema žrtvama te da tako blaga kazna neće odvratiti buduće počinitelje i može dati loš primjer budućim generacijama.

Puno manja skupina ispitanika koji su smatrali da je kazna pravedna ili da bi trebala biti kraća koristili su različite argumente. Kao olakotne okolnosti navedene su i činjenica da je počinitelj bio obični vojnik i da je morao poslušati zapovijedi, kao i činjenica da je počinitelj bio zapovjednik i da nije izvršio te gnusne radnje. Nekoliko je ispitanika napisalo da te zločine treba prosuđivati u kontekstu ratne situacije u kojoj se „takve stvari događaju“. Potom je niz ispitanika tvrdio da bi, s obzirom na to da je prošlo toliko vremena između ratnih zločina i suđenja, bilo nepravedno prema počinitelju izreći dulju kaznu. Poseban argument za nepoduzimanje dulje kazne bio je taj da se njome ništa ne može popraviti: šteta je već bila učinjena. Na kraju, neki su tvrdili da se počinitelj na neki način već integrirao u društvo ili da bi kratka kazna bila dovoljna za pokajanje i reintegraciju.

Uloga isprike da bila je mješovita. Na polovici vinjeta pisalo je da se počinitelj ispričao, na drugoj polovici nije. Općenito, izostanak isprike smatran je otegotnim čimbenikom: redovito se spominjalo da to opravdava dulju kaznu. Međutim, ako je na vinjeti bilo spomenuto da se počinitelj ispričao, to se također redovito odbacivalo: opisivalo se kao lak izlaz iz odgovornosti za oduzimanje života te je bila jednostavno odbacivana kao bezvrijedna. Neki ispitanici su pak ispriku smatrali pokazateljem istinskih dobrih namjera počinitelja. Također, ispitanici su mogli predložiti dodatne sankcije ili mjere koje smatraju prikladnima.

S jedne strane, pronađene su tri grupe odgovora. Značajna skupina ispitanika predložila je rad za opće dobro, što se može promatrati kao mjera usmjerena na reintegraciju. Drugo, mnogi su nametnuli prisilni ili težak rad kao dodatnu kaznu, kako bi počinitelj patio, kao što su neki spomenuli. Spominju se i teški uvjeti u zatvoru, poput neposjećivanja obitelji, izolacije, uskraćivanja svih prava, pa čak i mučenja, po principu oko za oko. Treće, određeni broj ispitanika predložio je mjere oporavka, bilo putem financijske naknade pogođenim obiteljima ili isprike uključenim obiteljima. Rijetki su spomenuli da bi se počinitelj trebao liječiti.

S druge strane, neki ispitanici smatraju da dodatne mjere možda neće biti potrebne, tvrdeći da su određene štete nepopravljive. Sugerirali su da je kazna koju je izrekao sud dovoljna kao kazna za zapovjednika (ali ne i za običnog vojnika). Drugi su naglasili vrijednost kajanja i iskrene isprike u procesu iskupljenja, u skladu s načelima restorativne pravde. Ove

perspektive naglašavaju višestrani pristup pravdi gdje priroda zločina, uključene uloge i mogućnost kajanja mogu igrati ključnu ulogu u određivanju dodatnih sankcija.

4.2. Preferirano kažnjavanje i međugeneracijski stavovi

Gledajući kazne koje ispitanici preferiraju, prvo je utvrđeno da bi se samo 1% odlučilo za kraću kaznu (od one koja je navedena u vinjeti, 8 godina zatvora) kada bi im se dao izbor. Mnogi su se odlučili za veće kazne. Mnoge od ovih duljina kazni grupirane su oko okruglih brojeva, kao što su 10, 15, 20, 25, 30 i 40. Oko trećine, 33%, odlučilo se za kaznu u rasponu od 8 do 40 godina. Dodatnih gotovo polovica, 49%, navela je da bi doživotna kazna bila opravdana u danom slučaju, a 6% da bi jedino smrtna kazna bila opravdana. Roditelji su se nešto češće opredjeljivali za doživotne kazne, djeca nešto rjeđe. Nasuprot tome, roditelji su se rjeđe odlučivali za smrtnu kaznu, djeca su to činila češće. Postoji, dakle, obrazac (iako nijedna razlika nije značajna) da su roditelji različito punitivni u smislu da kada se odluče za kaznu drugačiju od one navedene u vinjeti, određene kazne su kraće u usporedbi s potomačkom generacijom, roditelji su relativno rjeđe predlagali smrtnu kaznu u usporedbi sa svojom djecom, ali su roditelji relativno češće predlagali doživotnu kaznu u usporedbi sa svojom djecom.

Jasno je da se roditelji i djeca nisu uvijek slagali u svojim preferencijama za određene i neodređene kazne. Dakle, kako bi mogli uključiti njihovu preferenciju prema neodređenim kaznama, izračunane su nove ordinalne varijable koje su nazvane punitivnost. Oni koji su se odlučili za kaznu od 8 godina, kao što je navedeno u vinjeti, ili manje šifrirani su s 1. Oni koji su se odlučili za utvrđene kazne od 8 godina naviše, šifrirani su s 2. Oni koji su preferirali doživotnu kaznu označeni su s 3, a oni koji su predložili smrtnu kaznu šifrirani su kao 4. Mjera kazne se stoga kreće od 1 do 4. Dolazeći do ovih kodiranja, uključeni su svi kvalitativni komentari koje su ispitanici dali, a koji su uputili na njihovu narativnu „najbolju opciju“ stavova prema kažnjavanju.

Korištenjem ove varijable stavova prema kažnjavanju, primijećeno je da se, u prosjeku, roditelji ($M = 2.16$) i djeca ($M = 2.10$) samo marginalno razlikuju u svojim rezultatima punitivnosti ($z = -3.221, p < .001$)⁴. Postoje jasne razlike između spolova pri čemu žene ($M = 2.24$) postižu značajno više ocjene od muškaraca ($M = 1.97$). Zanimljivo je da oni koji su izjavili da su traumatizirani tijekom rata imaju nešto nižu punitivnost ($M = 2.11$) od onih koji nisu prijavili takvu patnju ($M = 2.15$).

Do sada su uspoređivani svi roditelji sa svom djecom. Kako bi se dalje istražila korespondencija između svakog roditelja i odgovora njegova ili njezina djeteta, prvo se izračunava obični koeficijent korelacije između željenih duljina kazni roditelja i djece. Ove determinirane duljine kazni značajno su odgovarale: korelacija između duljine navedenih kazni bila je $\rho = .291, p < .001$.

Gledajući kažnjavanje, ponovno su se preferencije roditelja i djece podudarale: Spearmanov rho iznosio je $\rho = .354, p < .001$. Stoga, može se zaključiti da preferencije roditelja i njihove djece značajno koreliraju.

⁴ Mann-Whitney z test.

Drugo, istraženo je posljednje istraživačko pitanje, naime, utječe li trauma roditelja tijekom rata na stavove njihove djece prema kažnjavanju za ratne zločine. Da je to slučaj, preferencije djece roditelja koji su prijavili takvu traumu razlikovale bi se od onih roditelja koji ne prijavljuju takvu traumu.

Analiza pokazuje da je to doista tako, iako ne u možda najočitijem smjeru: djeca roditelja koji ne prijavljuju traumu imaju punitivnost $M = 2.29$, a djeca roditelja koji prijavljuju traumu u prosjeku $M = 2.07$ ($z = -4.765$, $p < .001$)⁵. Naknadne analize kojima se istraživalo jesu li učinci ublaženi spolom roditelja ili djeteta pokazale su da je, posebno kada je otac prijavio da je pretrpio sukob, punitivnost njegova djeteta bila mnogo niža na $M = 1.86$ u usporedbi s majčinom koja je tada iznosila $M = 2.12$.

5. RASPRAVA

5.1. Percepcija pravednosti i uloga ranga, isprika i mjesta suđenja

Ovo istraživanje nadopunjuje nekoliko postojećih eksperimentalnih studija o percepciji pravde i stavova prema kažnjavanju za ratne zločine (David 2014; Bijleveld et al., 2020). U istraživanju, međutim, nisu pronađene statistički značajne razlike koje utječu na percepciju pravednosti među eksperimentalnim manipulacijama koje se odnose na rang počinitelja, postojanje isprike ili mjesto suđenja. Sve u svemu, velika većina ispitanika smatra kaznu od 8 godina nepravednom u svim eksperimentalnim manipulacijama i umjesto toga predlaže strožu kaznu. Zapravo, 55% ispitanika predložilo je doživotni zatvor, a neki su umjesto toga predložili čak i smrtnu kaznu.

Nalazi, uključujući kvalitativne odgovore na upite, pokazuju da se čini da ispitanici poseban naglasak u procjeni težine kazne (i pravednosti presude) stavljaju na težinu djela za koje je počinitelj osuđen, a ne mnogo na druga razmatranja kao što je ponašanje počinitelja *ex post facto* (isprika) ili njihov položaj u ukupnoj hijerarhiji. Uistinu, prethodna istraživanja u BiH pokazala su da većina ispitanika vidi odmazdu (tj. proporcionalnost između težine kazne i težine kaznenog djela) kao primarni cilj kažnjavanja počinitelja zločina (Orentlicher, 2018). Slično tome, u BiH kazneni progoni i kazne, kojima često nedostaju suštinske izvansudske transformativne aktivnosti, bili su prevladavajući i glavni odgovor na zločine (Lai, 2020). Iako ovo istraživanje to ne demonstrira, u drugim studijama se čini da želja za retributivnom pravdom nije najvažniji čimbenik u oblikovanju stavova prema pravdi. Umjesto toga, čini se da su sudionici iz ranijih studija pridavali značajnu važnost načelima procesne pravednosti i zaštite prava žrtava (Ivković & Hagan, 2006). To je nešto što bi se moglo dodatno istražiti u budućim eksperimentalnim istraživanjima.

Razlika između strogih kazni koje favoriziraju ispitanici i relativno umjerenih kazni koje se obično izriču u BiH za slične zločine otkriva očitu nepodudarnost između javnog raspoloženja i pravosudne prakse. Ovaj kontrast upućuje na potencijalni jaz između društvenih očekivanja i pravne stvarnosti. Na primjer, uvriježeno i normalizirano stanje diskursa krajnje desnice, kao što je navedeno u nedavnom izvješću (BIRN, 2023), moglo bi produbiti razliku između očekivanja javnosti i sudskih ishoda; sustavna pitanja, poput potrebe za ustavnim

⁵ Wilcoxon z vrijednost.

reformama i poboljšanjem integriteta pravosuđa, također mogu imati ključnu ulogu u percepciji nepravde i nedostatka vladavine prava (Europska komisija, 2019). Prevladava nepovjerenje javnosti u kaznenopravni sustav, uz percepciju korupcije, diskriminacije i kršenja ljudskih prava (Measure BiH, 2022). Ova složena pozadina mogla bi utjecati na percepciju javnosti, dovodeći do šireg društvenog stava na stroge kaznene mjere. Samo je manjina ispitanika preferirala blaže ili alternativne sankcije i/ili restorativne pristupe. Takvim bi se varijacijama i čimbenicima o kojima ovise nečiji stavovi prema kažnjavanju trebalo pozabaviti u budućim istraživanjima.

5.2. Međugeneracijski kontinuitet

Ova je studija identificirala statistički značajnu, ali korelacijski slabu međugeneracijsku sličnost u stavovima prema kažnjavanju ratnih zločina. Moguće je da rašireni utjecaj ratnih zločina u BiH nadjačava svaku međugeneracijsku sličnost u stavovima prema kažnjavanju prema takvim zločinima unutar obitelji. Nedvojbeno je da je šire društveno tkivo u BiH bilo kolektivno pogođeno ratnim zločinima iz prošlosti.

Neriješena pitanja iz rata i politički instrumentalizirana kolektivna sjećanja mogla bi odigrati značajniju ulogu u oblikovanju stavova prema kažnjavanju mladih generacija nego što se dosad priznavalo, odražavajući širi društveni odgovor na iskustva masovnog nasilja (Buljubašić & Holá, 2023). Kolektivna priroda ratnih zločina sugerira da se ta iskustva protežu izvan obitelji, odražavajući šire društvene i komunalne procese sjećanja. Čimbenici na makrorazini, kao što su politički utjecaji i utjecaji povezani s identitetom, također mogu igrati značajnu ulogu u oblikovanju stavova prema kažnjavanju. Međutim, moramo priznati da ova studija ne može dublje istražiti specifične mehanizme koji pridonose prijenosu ili izostanku prijenosa stavova prema kažnjavanju ratnih zločina između generacija – poput utjecaja obiteljskih dinamika, socijalnog okruženja ili razlike u izloženosti poslijeratnim narativima – što zahtijeva daljnje istraživanje.

5.3. Posrednička uloga ratne viktimizacije

Što se tiče generacijskih razlika u stavovima prema kažnjavanju, nalazi pokazuju da su djeca roditelja koji su pretrpjeli traume tijekom rata pokazivala niži stupanj punitivnosti u odnosu na djecu roditelja koji nisu. Prethodne studije su primijetile da izravna iskustva nasilja značajno utječu na percepciju pravednosti i strogosti kazne (Price et al., 2019; Wood & Viki, 2004; Howell & Zdun, 2019). Studija koja je uključila 3313 sudionika iz BiH pokazala je da izravna ratna iskustva koreliraju s podnošenjem svakodnevnih nevolja povezanih s ratom i ratnim naslijeđem, što upućuje na dugotrajan utjecaj na stanovništvo (Ringdal et al. 2008). Otkriće da djeca rođena od roditelja izravno pogođenih ratom pokazuju blaže stavove prema kažnjavanju u usporedbi s djecom onih koji nisu bili pogođeni moglo bi se činiti kontraintuitivnim i zahtijeva daljnje istraživanje odnosa između međugeneracijske traume i međugeneracijske percepcije pravde. Jedno od objašnjenja za obrazac koji opažamo može biti da ratna iskustva iz prve ruke jedne generacije mogu dovesti do složenijeg i možda empatičnijeg razumijevanja pravde u sljedećoj. Dodatno, kao što je navedeno ranije,

međugeneracijska sličnost možda nije ukorijenjena unutar obitelji u BiH, već bi mogla biti rezultat šireg međugeneracijskog društvenog naslijeđa rata.

6. ZAKLJUČAK

Ova studija imala je za cilj pridonijeti akademskom diskursu o ratnim zločinima i tranzicijskoj pravdi, naglašavajući potrebu za nijansiranim razumijevanjem percepcije pravde integriranjem međugeneracijske perspektive.

Studija omogućava važne uvide u međugeneracijsku percepciju pravde u postkonfliktnoj Bosni i Hercegovini. Naime, utvrđeno je da postoje značajne, iako ne osobito snažne, povezanosti u stavovima prema kažnjavanju kroz generacije. Nadalje, otkriveno je da djeca roditelja koji su traumatizirani tijekom rata pokazuju blaže stavove prema kažnjavanju nego djeca roditelja koji nisu traumatizirani. Ovo saznanje naglašava nijansirano razumijevanje pravde, moguća različita iskustva međugeneracijskih trauma i otpornost koja može uključivati elemente empatije te složeniji pogled na sukob koji nadilazi generacijska iskustva. Unutar obitelji, ove percepcije vjerojatno nisu samo odraz izravnih ratnih iskustava, već su vjerojatno i pod utjecajem prošlih i suvremenih društvenih, psiholoških i političkih čimbenika u BiH. Ovi nalazi upućuju na moguće dinamičnije međudjelovanje čimbenika, uključujući osobna obiteljska iskustva, društvene narative i trenutačne društveno-političke utjecaje. To se također može protumačiti kao potencijalna promjena u međugeneracijskim stavovima, odmicanje od strogog osvetničkog stava prema uravnoteženijem gledištu koje bi moglo otvoriti put pomirenju i društvenom ozdravljenju u sljedećim generacijama.

Studija također naglašava trajni jaz između očekivanja javnosti – kroz ratne generacije i njihove potomke – i realnosti sudskih odluka, posebno u pogledu težine kazni za zločine. Ova nepovezanost može pridonijeti stalnom nezadovoljstvu i nepovjerenju prema pravosudnom sustavu, naglašavajući potrebu za transparentnijim i komunikativnijim pravosudnim procesima i primjerenim politikama koje su u većoj mjeri usklađene s društvenim osjećajima i transformacijom naslijeđa rata.

Ova studija, iako nudi dragocjene uvide u percepciju javnosti o pravdi u postkonfliktnoj BiH, ima ograničenja, dijelom zbog toga što je provedena s minimalnim resursima tijekom jednog od valova pandemije COVID-19 koji je zahvatio Europu. Osim toga, utjecaj pandemije išao je dalje od ograničavanja prikupljanja podataka, pogoršavajući postojeću traumu povezanu s ratom, što je moglo utjecati na odgovore sudionika studije (Jeftić et al. 2023). Dizajn vinjete dolazi s ograničenjima, kao što je u ovom slučaju činjenica da su roditeljsku viktimizaciju sami prijavili i moguće je da su neki roditelji bili viktimizirani, ali su odlučili to ne otkriti istraživaču. Također, pretpostavljeno je da su djeca viktimiziranih roditelja znala za iskustva svojih roditelja, ali ne može se sa sigurnošću tvrditi da je to zaista tako. Buduća istraživanja trebala bi koristiti kvalitativnije i otvorenije načine intervjuiranja kako bi se ispitao bilo kakav utjecaj viktimizacije roditelja. Ipak, primjetno je da se nijedan kvalitativni komentar, dobiven od djece, nije odnosio na ratna iskustva njihovih roditelja.

Buduća bi istraživanja imala koristi od sustavnije metode uzorkovanja, čime bi se osigurali šira demografska zastupljenost i generalizirani nalazi. Metodologija koja se temelji na vinjetama, iako je učinkovita u generiranju specifičnih stavova, riskira pretjerano pojednostavljivanje složene postkonfliktno dinamike, pravnih i etičkih pitanja. Odgovori

sudionika možda neće točno odražavati ni sudsko razmišljanje iz stvarnog života ni individualne kognitivne i emocionalne procese. Doista, ranijim istraživanjem istaknuto je da kategorije korištene u ovom istraživanju možda nisu dovoljni prediktori stavova prema kažnjavanju (Armborst, 2017; O’Hear & Wheelock, 2020). S obzirom na povezanost teških zločina i recidiva s tendencijama strožeg kažnjavanja (Wood & Viki, 2004), razumijevanje društvenih, psihološko-ekonomskih, političkih i kriminoloških čimbenika postaje ključno u istraživanju međugeneracijskih stavova prema kažnjavanju ratnih zločina u postkonfliktnom kontekstu.

Zaključno, ovo istraživanje dodaje novu dimenziju razumijevanju dugoročnih učinaka rata u BiH. Naglašava važnost razmatranja niza čimbenika – od osobnih iskustava i međugeneracijskog utjecaja do širih društvenih i političkih utjecaja – u oblikovanju stavova prema pravdi i kažnjavanju u postkonfliktnim društvima i među generacijama. Dok se BiH nastavlja boriti sa svojom prošlošću, ova studija baca dodatno svjetlo na složenu i evoluirajuću prirodu percepcije pravde, nudeći uvide koji bi mogli poslužiti kao podloga za buduća istraživanja i buduće politike izgradnje mira i procesuiranja ratnih zločina.

LITERATURA

1. Armborst, A. (2017). How fear of crime affects punitive attitudes. *European Journal of Crimal Policy Research*, 23, 461–481.
2. Aydin-Aitchison, A., Buljubašić, M., & Holá, B. (2023). Criminology and atrocity crimes. In A. Liebling, S. Maruna, & L. McAra (Eds.), *Oxford Handbook of Criminology*. Oxford University Press.
3. Balkan Investigative Reporting Network (BIRN). (2023, October 6). Normalising Extremism: How Far-Right Narratives Spread in the Balkans. *Balkan Insight*. <https://balkaninsight.com/2023/10/06/normalising-extremism-how-far-right-narratives-spread-in-the-balkans/>
4. Bijleveld, C., Blažević, M., Gelvez, D. B., & Buljubasic, M. (2022). Sanctioning Perpetrators of International Crimes: A Vignette Study, *International Criminal Law Review*, 22(4), 805–826.
5. Bijleveld, C. (2019). *Conflicts and International Crimes: An Introduction to Research Methods*. Eleven.
6. Biro, M. (2018). Public Opinion in Serbia on ICTY: A Chicken Or An Egg?. *Primenjena Psihologija*, 10(4), 463–475.
7. Buljubašić, M. (2024). Atrocity crime responses in Bosnia and Herzegovina: Navigating tensions in multifaceted approaches. *International Criminal Law Review*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1163/15718123-bja10210>.
8. Buljubašić, M., & Holá, B. (2023). Transgenerational collective traumas and radicalization in Bosnia and Herzegovina: Towards the establishment of a framework for analysis. *Kriminalističke Teme: Časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije*, 23 (1-2), 71–91.
9. Buljubašić, M. (2019a). Rehabilitation Programmes for Convicted War Criminals in Domestic Prisons in Bosnia and Herzegovina: Case Study of Sarajevo Prison. *International Criminal Law Review*, 19(1), 69–94.

10. Buljubašić, M. (2019b). Predetermined for war - a trace of intergenerational transmission of war legacies among ethnically divided post-war generation from Bosnian urban areas. *Bezbednosni dijalozi*, 2, 77–94.
11. Buljubasic, M. & Hola, B. (2019). Perpetrators on trial: Characteristics of war crime perpetrators tried by courts in Bosnia and Herzegovina & International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. In A. Smeulers, M. Weerdesteijn, & B. Hola (Eds.), *Perpetrators of international crimes – methodology, theory and evidence* (pp. 273-295). Oxford University Press.
12. Canton, A. M. (2015). Exploring the moral foundations of public attitudes toward sex offenders: Implications for criminal justice policy. *Criminal Justice Policy Review*, 26(7), 721–741.
13. Chou, F., & Buchanan, M. J. (2021). Intergenerational Trauma: A Scoping Review of Cross-Cultural Applications from 1999 to 2019. *Canadian Journal of Counselling and Psychotherapy*, 55(3), 363–395.
14. Clark, J. N. (2010). The State Court of Bosnia and Hercegovina: A path to reconciliation? *Contemporary Justice Review*, 13(4), 371–390.
15. David, R. (2014). International criminal tribunals and the perception of justice: The effect of the ICTY in Croatia. *International Journal of Transitional Justice*, 8(3), 476–495.
16. Dasandi, N., & Mitchell, N. J. (2023). Loyalty or Accountability? Public Attitudes to Holding Soldiers Accountable for the Murder and Abuse of Civilians. *The Journal of Politics*, 85(4), 1245–1257.
17. Dashorst, P., Mooren, T. M., Kleber, R. J., de Jong, P. J., & Huntjens, R. J. C. (2019). Intergenerational consequences of the Holocaust on offspring mental health: A systematic review of associated factors and mechanisms. *European Journal of Psychotraumatology*, 10(1).
18. Dyrstad, K. (2012). After ethnic civil war: Ethno-nationalism in the Western Balkans. *Journal of Peace Research*, 49(6), 817–831.
19. European Commission (2019). Expert report on rule of law issues in Bosnia and Herzegovina. Retrieved from <https://archive.europa.ba/wp-content/uploads/2019/12/ExpertReportonRuleofLawissuesinBosniaandHerzegovina.pdf>.
20. Gibson, J. L., & Gouws, A. (1999). Truth and Reconciliation in South Africa: Attributions of Blame and the Struggle over Apartheid. *The American Political Science Review*, 93(3), 501–517.
21. Hall, J., Kovras, I., Stefanovic, D., & Loizides, N. (2018). Exposure to Violence and Attitudes Towards Transitional Justice. *Political Psychology*, 39, 345–363.
22. Hasanović, M. (2011). Psychological consequences of war-traumatized children and adolescents in Bosnia and Herzegovina. *Acta Medica Academica*, 40(1), 45–66.
23. Hodžić, R. (2010). Living the Legacy of Mass Atrocities: Victims' Perspectives on War Crimes Trials. *Journal of International Criminal Justice*, 8(1), 113–136.
24. Holá, B. (2020). Vertical Inconsistency of International Sentencing? The ICTY and Domestic Courts in Bosnia and Herzegovina. In C. Stahn, C. Agius, S. Brammertz, C. Rohan, & R. Braga da Silva (Eds.), *Legacies of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia: A Multidisciplinary Approach* (pp. 405-423). Oxford University Press.
25. Hola, B., Smeulers, A., & Bijleveld, C. (2009). Is ICTY Sentencing Predictable? An Empirical Analysis of ICTY Sentencing Practice. *Leiden Journal of International Law*, 22(1), 79–98.
26. Howell, S., and Zdun, S. (2019). Comparing Violence-Related Norms. In: *The Codes of the Street in Risky Neighborhoods*. Springer, Cham.

27. International Committee of the Red Cross (ICRC). (1999). *People on War Report*.
28. International Committee of the Red Cross. (2016). *People on War 2016: Perspectives from 16 countries*.
29. Ivković, S. Kutnjak, Datzer, D., & Hagan, J. (2021). Postwar justice in Bosnia and Herzegovina. *International Criminal Justice Review*, 31(2), 161–181.
30. Ivković, S. Kutnjak, & Hagan, J. (2017). The legitimacy of international courts: Victims' evaluations of the ICTY and local courts in Bosnia and Herzegovina. *European Journal of Criminology*, 14(2), 200–220.
31. Ivković, S. Kutnjak, & Hagan, J. (2006). The politics of punishment and the siege of Sarajevo: Toward a conflict theory of perceived international (in)justice. *Law & Society Review*, 40(3), 579–612.
32. Jeftić, A., Ikizer, G., Tuominen, J., et al. (2023). Connection between the COVID-19 pandemic, war trauma reminders, perceived stress, loneliness, and PTSD in Bosnia and Herzegovina. *Current Psychology*, 42, 8582–8594.
33. Kovčo Vukadin, I., & Vukosav, J. (2011). Students' attitudes towards risk, victimization and punishment in Croatia. In H. Kury & E. Shea (Eds.) *Crime and crime policy. Punitivity: International developments, Vol. 2: Insecurity and Punitiveness* Bochum: Universitaetverlag Dr. Brockmeyer, 379–399.
34. Kutnjak Ivković, S., & Hagan, J. (2016). Pursuit of justice and the victims of war in Bosnia and Herzegovina: An exploratory study. *Crime, Law and Social Change*, 65(1), 1–27.
35. Kutnjak Ivkovich, S., & Hagan, J. (2011). *Reclaiming Justice: The International Tribunal for the Former Yugoslavia and Local Courts*. Oxford University Press.
36. Lai, D. (2020). *Socioeconomic Justice: International Intervention and Transition in Post-war Bosnia and Herzegovina*. Cambridge University Press.
37. Mayans-Hermida, B. E., Holá, B., & Bijleveld, C. (2023). Between Impunity and Justice? Exploring Stakeholders' Perceptions of Colombia's Special Sanctions (Sanciones Propias) for International Crimes. *International Journal of Transitional Justice*, 17(2), 192–211.
38. Measure BiH. (2022). *2022 National Survey on Citizen Perceptions in Bosnia and Herzegovina*. Retrieved from <https://measurebih.com/uimages/2022-NSCP-BiH-Report.pdf>
39. Meernik, J. (2003). Victor's Justice or the Law?: Judging and Punishing at the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. *The Journal of Conflict Resolution*, 47(2), 140–162.
40. Meernik, J., King, K. L., & Dancy, G. (2005). Judicial Decision Making and International Tribunals: Assessing the Impact of Individual, National, and International Factors. *Social Science Quarterly*, 86(3), 683–703.
41. Meernik, J. (2011). Sentencing Rationales and Judicial Decision Making at the International Criminal Tribunals. *Social Science Quarterly*, 92(3), 588–608.
42. Meernik, J., & Guerrero, J. (2014). Can international criminal justice advance ethnic reconciliation? The ICTY and ethnic relations in Bosnia-Herzegovina. *Southeast European and Black Sea Studies*, 14(2), 321–336.
43. Meernik, J. (2015). The International Criminal Court and the Deterrence of Human Rights Atrocities. *Civil Wars*, 17(3), 318–339.
44. Muftić, L.R., Maljević, A., Mandić, Lj. and Buljubašić, M. (2015). Factors that influence death penalty support among university students in Bosnia and Herzegovina. *Criminal Justice Studies*, 28(3), 297–313.

45. Nahmias, E., & Aharoni, E. (2017). Communicative Theories of Punishment: The Impact of Apology. In *The Routledge Handbook of Philosophy and Science of Addiction* (pp. 108–119). Routledge.
46. O’Hear, M., & Wheelock, D. (2020). Violent Crime and Punitiveness: An Empirical Study of Public Opinion. *Marquette Law Review*, 103(4), 1035–1081.
47. Orentlicher, D. (2019). *Some Kind of Justice: The ICTY’s Impact in Bosnia and Serbia*. Oxford University Press.
48. Peshkopia, R., & Voss, D. S. (2016). Attitudes toward the death penalty in ethnically divided societies: Albania, Macedonia, and Montenegro. *Journal of Behavioral and Social Sciences*, 3(1), 29–40.
49. Price, S., Sechopoulos, S., & Whitty, J. (2019). Support for harsher criminal punishment is greater among the young, the insecure, victims, and those with low trust in the police. LAPOP Vanderbilt University.
50. Puhalo, S. and Toma, M. (2022). Kako mladi u Bosni i Hercegovini opažaju protekli rat? ProEduca.
51. Quran.com. (n.d.). Surah Al-Ma’idah 5:32. Retrieved from <https://quran.com/5/32?translations=84,85,18,101,20,19,17,22,21,95>.
52. Ringdal, G. I., Ringdal, K., & Simkus, A. (2008). War experiences and war-related distress in Bosnia and Herzegovina eight years after war. *Croatian Medical Journal*, 49(1), 75–86.
53. Simić, O., & Hola, B. (2020). A War Criminal’s Remorse: The Case of Landžo and Plavšić. *Human Rights Review*, 21(3), 267–291.
54. Subotić, J. (2012). The Cruelty of False Remorse: Biljana Plavšić at The Hague. *Southeastern Europe*, 36(1), 39–59.
55. Tokača, M. (2012). *Bosnian Book of Death I, II, III & IV*. Sarajevo: Research Documentation Centre.
56. Tudor, S. K. (2008). Why should remorse be a mitigating factor in sentencing? *Criminal Law and Philosophy*, 2(3).
57. United Nations Security Council (UNSC) (1993). Resolution 827. Adopted by the Security Council at its 3217th meeting on 25 May 1993.
58. Warr, M. (1989). What’s in a Label? The Relationship between the Conceptual and Operational Definitions of Crime Seriousness. *Criminology*, 27(4), 697–719.
59. Wood, J., & Viki, G. T. (2004). Public perceptions of crime and punishment. In J. Adler (Ed.), *Forensic Psychology*. Willian.
60. Wooten, D. B. (2009). Say the right thing: Apologies, reputability, and punishment. *Journal of Consumer Psychology*, 19(2), 225–235.
61. Wood, J. L., & Viki, G. T. (2001). Public attitudes to crime and punishment: A review of the research. Esmee Fairbairn Charitable Trust.
62. Zwierzchowski, J. & Tabeau, E. (2010). The 1992-95 War in Bosnia and Herzegovina: Census-Based Multiple System Estimation of Casualties’ Undercount. Conference Paper presented at the Berlin Conference.

7. PRILOG: VINJETA

Slučaj

Molimo pažljivo pročitajte sljedeći opis, a zatim odgovorite na određena pitanja. Imajte na umu da se slučaj temelji na istinitim događajima, ali je fiktivan.

Tijekom nedavnog građanskog rata u zemlji 'A' djelovalo je niz paravojnih skupina. Te su se skupine uglavnom sastojale od muškaraca, iako je sudjelovao i niz žena. Skupine su organizirane hijerarhijski, s glavnim „zapovjednicima“ i redovitim „vojnicima“ nižeg ranga.

U večernjim satima 1. svibnja 2012. pripadnici takve skupine izveli su oružani napad na civilno stanovništvo u malom selu. Napadnuto je oko 1000 civila: mnogi su mogli pobjeći, ali oko 300 civila, uključujući starije osobe i djecu, odvedeno je iz svojih domova i ilegalno zatočeno. U zatočeničkim objektima bili su loši uvjeti. David/Nina, vojnik/zapovjednik ove pobunjeničke skupine, svakodnevno je djelovao/la protiv nekih civila gdje su ih tukli i štitirali. Neki su muškarci i žene mučeni; ukupno su dvije žrtve umrle od zlostavljanja. Sredinom svibnja Međunarodni odbor Crvenog križa otkrio je nezakonito zadržavanje i situacija je završila.

Davidu/Nini se sudi na Međunarodnom sudu/Državnom sudu u glavnom gradu zemlje 'A' zbog nezakonitog zatočenja, mučenja i smrti civila. David/Nina trenutačno radi kao upravnik/ca u sveučilišnoj bolnici, oženjen/udana je i ima dvoje djece. Tijekom suđenja David/Nina se (nije) ispričao/la preživjelim žrtvama i članovima obitelji umrlih žrtava.

David/Nina je proglašen/a krivim/om za osobno mučenje i nezakonito zadržavanje civila te za pomaganje i podržavanje u dva smrtna slučaja. Osuđen/a je na 8 godina kazne zatvora.

Prvo bismo Vam htjeli postaviti nekoliko pitanja o kazni.

P: Vjerujete li da je ovo (8 godina zatvora) pravedna kazna?

1-----2-----3-----4-----5

vrlo nepravedna neutralno pravedna vrlo nepravedna pravedna

P: Zašto je, zašto nije? (molim vas dajte kratki odgovor u nekoliko rečenica)

P: Ako ne, koja bi bila bolja duljina zatvorske kazne ? (od 0 mjeseci do doživotna) [unesite broj mjeseci ili zaokružite doživotno]

..... (mjeseci) (ili: doživotno)

..... (mjeseci) (ili: doživotno)

P: Biste li preporučili neku drugu vrstu ili dodatnu vrstu kazne osim kazne zatvora?

Ostalo:

Dodatno:

Za kraj željeli bismo Vam postaviti nekoliko osobnih pitanja. Molim Vas zaokružite svoje odgovore. Imajte na umu da će se i s njima postupiti u potpunosti povjerljivo.

P: Tvoj spol: muško / žensko / ostalo / ne želim odgovoriti

P: Tvoje godine: / ne želim odgovoriti

P: Jeste li osobno doživjeli sukob poput (građanskog) rata?

Da / ne / ne želim odgovoriti

P: Je li Vaš član obitelji ili bliski prijatelj ikad bio procesuiran za ratni zločin?

Da / ne / ne znam / ne želim odgovoriti

Neki ispitanici mogu osjećati potrebu posavjetovati se sa stručnjakom ako slučaj izazove emocionalnu reakciju ili neugodno sjećanje. Ako osjećate ovu potrebu, kontaktirajte IR BiH Psihološka podrška 062911477.

Hvala Vam!

Abstract

Mirza Buljubašić*, Catrien Bijleveld, Barbora Holá*****

Intergenerational Transmission of Attitudes Toward the Punishment for Atrocity Crimes: A Vignette Study in Bosnia and Herzegovina⁶

This study investigates intergenerational resemblance (i.e., intergenerational transmission) in attitudes toward atrocity crime punishment in Bosnia and Herzegovina, a post-conflict society still grappling with the legacy of war. Using a vignette study, we explored (dis-)continuities in punitive attitudes towards atrocity crimes between parents who experienced the war and their children, who have no direct experience of these events. Data were collected from a convenience sample. The distributed vignettes focused on preferred sentence length in a constructed atrocity crime scenario with variations in perpetrator rank, trial location, and apology. We also collected respondents' demographic data, including age, sex, ethnicity, familial roles, and personal conflict experiences. The study found a modest yet consistent correlation between parents' and children's punitive attitudes, with notable qualitative differences in their reasoning. These findings contribute to understanding the nuances of intergenerational resemblance in punitiveness in post-conflict settings, highlighting the need for broader assessments to fully grasp the long-term impacts of war and atrocity crimes on societal attitudes.

Keywords: intergenerational transmission, atrocity crimes, punitiveness, punishment, vignette study, Bosnia and Herzegovina.

* Mirza Buljubašić, PhD, University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina.

** Prof. dr. mr. Catrien Bijleveld, Senior Researcher, Netherlands Institute for the Study of Crime and Law Enforcement, Vrije Universiteit Amsterdam.

*** Prof. Barbora Holá, PhD, Vrije Universiteit Amsterdam, Senior Researcher, Netherlands Institute for the Study of Crime and Law Enforcement, Center for International Criminal Justice.

⁶ This research was funded by The Netherlands Organization for Scientific Research (NWO), Grant Number VI.Vidi-191-035.